

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСІЇ ЗДІБНОСТЕЙ ДО
ЛІПЛЕННЯ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ**

Курсова робота студентки 37-ї групи
соціально-психологічного факультету
Банцер Людмили Петрівни

Науковий керівник
Н.О.Никончук

Житомир - 2009

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСІЇ ЗДІБНОСТЕЙ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	
1.1 Розвиток рефлексії у молодшому шкільному віці	5
1.2 Розвиток здібностей у молодшому шкільному віці	9
Розділ II. МЕТОДИ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ	
2.1 Методичні підходи до організації дослідження рефлексії здібностей у молодшому шкільному віці.....	13
2.2 Методика та організація дослідження	14
Розділ III. РОЗВИТОК РЕФЛЕКСІЇ ЗДІБНОСТЕЙ ДО ЛІПЛЕННЯ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	
3.1 Особливості розвитку рефлексії здібностей до ліплення у молодших школярів, які розпочали оволодівати діяльністю.....	16
3.2 Особливості розвитку рефлексії здібностей до ліплення у молодших школярів, які тривалий час займаються діяльністю.....	20
3.3 Відмінності у рефлексії здібностей до ліплення у молодших школярів, які розпочали оволодівати діяльністю та займаються діяльністю тривалий час.....	24
Підсумок.....	29
Список використаних джерел.....	31

Вступ

Актуальність дослідження. Майбутнє нашої держави залежить від творчого потенціалу підростаючого покоління, його бажання творчо мислити. Саме тому дослідники намагаються вивчити всі процеси розвитку, що стосуються молодшого шкільного віку.

Основними новоутвореннями молодшого шкільного віку є здатність до рефлексії. Оскільки творча діяльність вимагає від школяра здатності до рефлексії здібностей, ця проблема досліджувалась неодноразово.

Значний внесок серед дослідників, які займались дослідженням рефлексії здібностей у молодшому шкільному віці, зробили такі вчені як Музика О.Л., Никончук О.Н., Загурська І. С, Пеньковська Н.М. Але на даний час, проблема рефлексії здібностей до ліплення у молодшому шкільному віці, вивчена не достатньо. Існує необхідність вивчити її детальніше.

Об'єкт дослідження. Рефлексія здібностей у молодшому шкільному віці.

Предмет дослідження. Рефлексія здібностей до ліплення у молодшому шкільному віці.

Мета дослідження: дослідити особливості рефлексії здібностей до ліплення у молодшому шкільному віці.

Гіпотеза дослідження. Рівень розвитку рефлексії здібностей до ліплення буде низьким у тих молодших школярів, які розпочали оволодівати діяльністю, і високим у тих, які займаються тривалий час діяльністю.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукову літературу з проблеми розвитку рефлексії здібностей у молодшому шкільному віці.
2. Дослідити можливості рефлексії у процесі ліплення у молодшому шкільному віці.
3. Порівняти рівень розвитку рефлексії здібностей молодших школярів,

які розпочали оволодівати ліпленням, і які займаються ліпленням тривалий час.

Методологічні та теоретичні основи дослідження

Дослідження рефлексії здібностей до ліплення у молодшому шкільному віці проводилось за допомогою методики вивчення динаміки здібностей, розробленої О.Л.Музикою та адаптовану до дослідження молодшого шкільного віку І.С.Загурською та Н.О.Никончук. Методика розробляється і адаптується до дослідження різних вікових груп.

Участь у дослідженні взяли вісім осіб молодших школярів, які займаються ліпленням з глини у Будинку творчості. Дослідження з усіма учнями проводилось в загальному протягом чотирьох годин.

Надійність і вірогідність

Надійність і вірогідність дослідження забезпечувалась репрезентативністю вибірки, застосуванням методів адекватних меті і завданням дослідження.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження

Дослідження рефлексії здібностей до ліплення у молодшому шкільному віці проводилося вперше.

Практичне значення

Отримані в результаті виконання курсової роботи дані про рефлексію здібностей до ліплення у молодшому шкільному віці можуть бути використані для удосконалення програми навчання дітей ліпленню.

Розділ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСІЇ ЗДІБНОСТЕЙ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

1.1 Розвиток рефлексії у молодшому шкільному віці

Рефлексія (від лат. звернення назад, відображення) - самоаналіз, осмислення, оцінка передумов, умов і перебіг особистісної діяльності, внутрішнього життя[8].

Проблеми рефлексії вивчали такі відомі психологи, як Б.Г.Ананьєв, П.П.Блонський, Л.С.Виготський, Ж.Піаже, С.Л.Рубінштейн. Під час їх досліджень були виявлені важливість і значення рефлексії для становлення і розвитку особистості людини. Рефлексія - утворення комплексне, яке має складну і багаторівневу структуру[1].

В останні роки були здійсненні спроби систематизації різних підходів, поглядів на сутність рефлексії. Карпов А.В. зазначав, що „рефлексія - це одночасно і властивість, котра унікальна, характерна лише людині і стан усвідомлення чогось і процес презентації психіці свого власного змісту”[10].

Поняття рефлексії, як ментального досвіду розглядається в працях М.О.Холодної. Дослідниця виділяє три рівні досвіду, кожний з яких виконує свої функції:

- когнітивний досвід;
- метакогнітивний досвід;
- інтенційний досвід.

Буторін В.Я. розглядає два рівні процесів переробки інформації.

Перший (предметний) характеризується привласненням людиною відомостей, що надходять про предмети і явища природної та соціальної дійсності. Другий (власне-рефлексивний) означає усвідомлення[1].

Рефлексія як здатність виявляється в усвідомленні інформації, упорядкуванні знань суб'єкта, його уявлень про світ. А також осмислення способів, методів і засобів оперування інформацією, що невинно надходить.

Вчені узагальнили основні психологічні дані рефлексивних процесів, наведені в роботах Л.С.Виготського, В.В.Давидова, А.В. Петровського, О.К.Тихомирова та інших вітчизняних психологів. В них зазначено, що феномен рефлексії вивчається в таких основних аспектах:

1. Комунікативний аспект. Рефлексія розглядається як істотна складова розвиненого спілкування і міжособистісного сприйняття, як специфічна риса пізнання людини людиною.

2. Кооперативний аспект рефлексії. Рефлексія розглядається як вивільнення суб'єкта від процесу діяльності, як його вихід у зовнішню позицію щодо неї.

3. Особистісний аспект рефлексії. Рефлексія є не лише принципом диференціації в кожному розвиненому та унікальному людському Я, його різних під структур, а й засобом інтеграції Я в неповторну цілісність.

4. Інтелектуальний аспект рефлексії. Розуміється як уміння суб'єкта аналізувати, виділяти і співвідносити з наочною ситуацією власні дії[1].

В механізмі рефлексії І.Н.Семенов і С.Ю.Степанов[1] виділяють п'ять основних етапів:

1. Актуалізація смислових структур Я при входженні суб'єкта у проблемно-конфліктну ситуацію і при її розумінні.

2. Вичерпання цих смислів, котрі актуалізувалися, при апробації різних стереотипів досвіду і шаблонів дії.

3. Їх дискредитація в контексті виявлених суб'єктом суперечностей.

4. Інновація принципів конструктивного подолання суперечностей через осмислення цілісним Я проблемно-конфліктної ситуації і самого себе в ній ніби наново.

5. Реалізація цього наново знайденого цілісного сенсу через подальшу реорганізацію змісту особистого досвіду і дієве адекватне подолання суперечностей проблемно-конфліктної ситуації.

Тюков А.А. виділяє шість основних компонентів „психологічного механізму процесу рефлексії”:

- рефлексивний вихід;
- інтенційність;
- первинна категоризація;
- конструювання системи рефлексивних засобів;
- схематизація рефлексивного змісту;
- об’єктивація рефлексивного опису діяльності[1].

Особливістю рефлексії є те, що вона немає власного змісту. Стан рефлексії - це завжди рефлексування чогось іншого, іншого змісту.

Завдяки рефлексії людина одержує можливість принципово нового типу взаємодії з дійсністю у формах мислення. Вона не лише оперує абстрактними об’єктами, намічає шляхи виходу з різних станів і ситуацій, а ще й мислить у категоріях як реально існуючого, так і потенційного розвитку.

Початковим періодом розвитку рефлексії є молодший шкільний вік.

Молодший шкільний вік є надзвичайно адаптаційно складним[9] серед інших вікових періодів в зв’язку з появою новоутворень. Одним із них є поява рефлексії. Здатність рефлексувати та оцінювати окремі елементи своєї діяльності створюють виникнення нових ставлень особистості до власного саморозвитку.

Значну роль тут відіграють референтні ровесники[9], в співробітництві з якими з’являється нове ставлення до особистісних дій і вчинків. Важливе значення для розвитку рефлексії в цьому віці має зміна провідного виду діяльності під впливом процесу соціалізації. Зокрема, провідним видом діяльності стає учбова, яка сприяє успішному розвитку внутрішніх особливостей.

Важливою зміною у молодшому шкільному віці є усвідомлення своїх

стосунків з оточуючими, з якого випливає внутрішнє обговорення власних дій і вчинків. Розвиваються такі важливі механізми самосвідомості:

- самооцінка,
- самоаналіз,
- самоконтроль,
- саморегуляція,
- ідентифікація,
- диференціація,
- узагальнення.

Ці механізми є основою для становлення рефлексії[13].

За дослідженням Пеньковської Н.М. виявлено чотири групи рефлексивної позиції:

1. Оптимальний тип рефлексивної позиції.

Діти цього типу добре орієнтуються у моральних нормах. У свідомлюють свої сильні сторони. Здатні критично оцінити свої недоліки. Стабільно описують власні можливості і вміння у конкретно значимих діяльностях. Здатні пов'язувати успіх з об'єктивними показниками кінцевого продукту своїх дій і докладеними для цього досягнення зусиллями. У взаємодії і спілкуванні проявляють здатність іти на компроміси, вміння узгоджувати власні інтереси з інтересами інших.

2. Нестабільний тип рефлексивної позиції.

Для дітей цієї групи притаманна недостатня орієнтація у моральних нормах. Слова і висловлювання, які використовуються ними для самохарактеристики, або не точні, або не конкретні. Схильні дещо переоцінювати себе, свої досягнення. Власну точку зору як правило не висловлюють, схиляючись до думки авторитетного іншого. Володіють розмитими уявленнями про чекання інших стосовно себе. У поведінці представлені різні стратегії. Здатність іти на компроміси проявляється ситуативно, не виразно.

3. Зародковий тип рефлексивної позиції.

Представників даної групи об'єднує незнання моральних норм. Кількість понять морально-етичного змісту в активному словнику зведено до мінімуму. Фактично не сформовані критерії оцінки та аналізу власних особистісних якостей, рис характеру, особливостей поведінки.

4. Амбівалентний тип рефлексивної позиції.

Діти, які ввійшли до даної групи, відзначаються високим рівнем самопрезентації спроможні досить розгорнуто і повно аналізувати себе, свою поведінку, риси характеру, особистісні особливості. Характерна низька здатність диференціювати власні чесноти і вади. Високо розвинуте почуття гідності. У взаємодії з іншими орієнтуються на себе, егоїстичні тенденції домінують над альтруїстичними, суперництво над кооперацією і компромісами. У суперечці прагнуть протиставити іншому свою думку, виявити автономність, демонструють бажання домінувати. Не здатні співвідносити власне „Я” з очікуваннями інших[13].

Особливості рефлексії у молодшому шкільному віці залежить від того, наскільки дитина здатна здійснювати самоаналіз і регулювання власної поведінки.

1.2. Розвиток здібностей у молодшому шкільному віці

В вітчизняній психології проблеми здібностей досліджувались К.К. Платоновим, С.Л.Рубінштейном, Б.М.Тепловим та іншими[4].

Здібності - це індивідуально психологічні особливості особистості, що є передумовами успішної реалізації діяльності і що виявляють відмінності в опануванні знаннями, уміннями та навичками[5].

Здібності є набутим, а не вродженим утворенням. Природні передумови розвитку здібностей називають задатками. Задатки це вроджені анатомофізіологічні особливості мозку, нервової системи, аналізаторів, які зумовлюють природні індивідуальні розбіжності між людьми[5].

Здібності є синтезом властивостей особистості, який забезпечує успішне виконання діяльності і виявляється у швидкості оволодіння знаннями, уміннями, навичками[3].

Здібності завжди виявляються в певній діяльності: в науці, мистецтві, навчанні, праці[3].

Кожна людина може бути здібна до певного виду діяльності, тобто виявляти нахил в одному напрямку. Але є різносторонньо обдаровані люди, які здібні до різних видів діяльності[3].

Виділяють два рівні розвитку здібностей:

- репродуктивний;
- продуктивний (творчий).

Репродуктивний рівень розвитку здібностей характеризується тим, що людина легко засвоює знання, без особливих зусиль оволодіває новою діяльністю. Маючи високі результати діяльності, вона не вносить нічого нового, діє за сталим зразком.

Продуктивний (творчий) рівень розвитку здібностей характеризується тим, що людина винаходить, раціоналізує і творить у процесі діяльності щось нове:

Здібності не можна розглядати поза розвитком: у процесі діяльності з набуттям досвіду, знань, умінь, людина може перейти від репродуктивного рівня розвитку до творчого.

Найвищий рівень розвитку здібностей - талант і геній. Геній відкриває нову епоху, створює новий напрям у науці, мистецтві, виробництві. Талант творить у межах висунутих ідей.

Здібності розрізняють за їх спрямованістю: загальні і спеціальні та до практичної діяльності.

Загальними є розумові здібності. Це інтелектуальні властивості особистості, що забезпечують успішність оволодіння знаннями.

Спеціальні здібності дозволяють досягнути людині успіхів в окремих видах діяльності. Вони більш обмежені так як спрямовані на певну галузь науки, мистецтва, техніки. Спеціально обдарована людина наче ізолює себе від інших видів діяльності.

Творчі здібності - це риси і властивості особистості, які виявляються у синтезі мотиваційної, інтелектуальної, організаційної, комунікативної сторін творчої діяльності. Від творчих здібностей залежить можливість та рівень її успіху[7].

Для розвитку здібностей важливе і зовнішнє середовище - матеріальні умови, узагальнення, спосіб життя, система виховання.

Набування молодшими школярами знань, умінь і навичок у процесі навчання є основним фактором розвитку їх здібностей. У процесі навчання здібності їх не тільки використовуються, а й розвиваються. Виробляються нові риси уважності, спостережливості, чутливості, нові якості пам'яті, уяви, мислення, нові емоційні вольові властивості, необхідні для формування здібностей. Розвиток цих компонентів у молодшому шкільному віці відбувається не рівномірно. Повільніше розвиваються перцептивні, мнемічні компоненти, порівняно більших прогресивних змін зазнають якості, пов'язані з уявою, мисленням та мовленням. Формуються емоційні, вольові компоненти здібностей учнів. До них належать упевненість, наполегливість, самоконтроль у роботі, терпеливість, витримка.

Здібності виявляються й ефективніше розвиваються у дітей, коли вони не просто запам'ятовують готові істини, а й самостійно виводять їх з власного досвіду. Аналізують всі дані, узагальнюють їх роблять висновки, застосовуючи їх у нових ситуаціях, розв'язують нові пізнавальні завдання, виявляють розумові зусилля, ініціативу й елементи творчості[2].

Важливе значення у розвитку здібностей дітей має індивідуальний підхід до них, який ґрунтується на їх індивідуальних особливостях. Кожна здібність проявляючись разом з тим розвивається, переходить на вищу сходинку, а

перехід її на вищу сходинку відкриває можливість для нових, більш високих її проявів[14]. В здібностях дітей - як загальних так і спеціальних - знаходяться різноманітні індивідуальні відмінності. Для того, щоб виявити обдарованість дитини за результатами успішності її праці, темпів її розвитку, необхідно врахувати умови, при яких вона розвивається, а не тільки результати.

В результаті індивідуального життєвого шляху у дитини формується індивідуальний склад здібностей. Між всебічним розвитком здібностей і інтересів існує взаємозв'язок: з однієї сторони, розвиток здібностей здійснюється в діяльності, яка стимулюється інтересами, а з іншої інтерес до тієї чи іншої діяльності підтримується її успішністю, яка в свою чергу обумовлена відповідними здібностями. Цей взаємозв'язок не виключає можливості протиріч між інтересами до того чи іншого предмету, схильностями до тієї чи іншої діяльності і здібностей[14].

Розділ I. МЕТОДИ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1 Методичні підходи до організації дослідження рефлексії здібностей у молодшому шкільному віці

Метод - це спосіб діяльності, який визначений на досягнення визначеної мети, шляхом здійснення наукового дослідження, яке витікає із загальних теоретичних уявлень про сутність об'єктів які вивчаються.

Відомі різноманітні класифікаційні методів. Найбільш повною є класифікація запропонована Б.Г. Ананьєвим.

В цій класифікації всі методи діляться:

1. Організаційні:

- а) порівняльний;
- б) лонгітюдний;
- в) комплексний.

2. Методи збору даних (емпіричні):

- а) основні (спостереження і експеримент (лабораторний, природний, констатуючий, формуючий);
- б) допоміжні (тестування, вивчення продуктів діяльності, біографічний, бесіда, анкетування, моделювання, соціометрія, близнюків).

3. Методи обробки результатів

- а) кількісний;
- б) якісний.

4. Методи інтерпретації результатів

- а) генетичний;
- б) структурний[4].

Методика психологічного дослідження включає в себе сукупність методів, які визначаються відповідною їм методологією.

Процедура дослідження рефлексії здібностей передбачала індивідуальну бесіду з кожним досліджуваним і фіксацію результатів на спеціальних бланках.

Метод бесіда належить до емпіричних методів отримання інформації на основі вербальної комунікації. Бесіда є одним з найпоширеніших методів. Вона не належить до стандартизованих діагностичних методів та не потребує при розробці процедур валідації[6].

Бесіда використовується для виявлення зв'язків, які цікавлять дослідника, на основі емпіричних даних, отриманих в живому двосторонньому спілкуванні з досліджуваним.

Як специфічні види бесіди виділяють:

- 1) „введення в експеримент” - залучення до співробітництва;
- 2) „бесіду експериментальну” - у ході якої перевіряються робочі гіпотези;
- 3) інтерв'ю[15].

2.2 Методика та організація дослідження

Дослідження рефлексії здібностей у молодшому шкільному віці проводилось за методикою вивчення динаміки здібностей О.Л.Музики[14]. Методика адаптується до дослідження різних вікових груп. В даному випадку методика була адаптована до проведення дослідження рефлексії молодших школярів.

Дослідження проводилось на базі Будинку творчості з групою молодших школярів, які займаються ліпленням з глини у гуртку „Кераміка”. Досліджувані були об'єднані в дві підгрупи:

I підгрупа - включає 4 молодші школярі, які розпочали оволодівати діяльністю;

II підгрупа - включає 4 молодші школярі, які тривалий час займаються діяльністю (ліпленням).

Дослідження за методикою проводилось в декілька етапів:

1. З кожною дитиною була проведена індивідуальна бесіда, яка була спрямована на створення ситуації довіри і співробітництва.

2. Було заповнено спеціально розроблений бланк, в якому досліджуваний виділив діяльності і вміння, якими володіє і оцінив їх. Оцінювання відбувалось за 10-ти бальною шкалою. Досліджуваний виділив рівень розвитку окремих дій і операцій, референтних людей і власні особистісні якості.

3. Проаналізовано кількісні показники.

4. Проаналізовано та здійснено інтерпретацію даних.

Розділ III. РОЗВИТОК РЕФЛЕКСІЇ ЗДІБНОСТЕЙ ДО ЛІПЛЕННЯ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІСІ

3.1 Особливості розвитку рефлексії здібностей до ліплення у молодших школярів, які розпочали оволодівати діяльністю

Метою дослідження було виявити складові рефлексії здібностей до ліплення молодших школярів. Особливістю оволодіння умінням ліпити є те, що діти спочатку зображують предмет на папері олівцем, розфарбовують його фарбами, а тоді виліплюють його з глини. Отже, для того щоб вміти ліпити, школярі мають вміти малювати та працювати з глиною.

Спочатку дослідження проводились з молодшими школярами, які розпочали оволодівати діяльністю.

Рефлексія здібностей. Діяльнісний компонент.

Кількість виокремлених учнями умінь коливається від двох до чотирьох. Всі досліджувані виділяли уміння, які були пов'язані з їх безпосередньою діяльністю: „малювати” і „ліпити”. Серед інших виділено „шкільні” уміння („читати”) і „нешкільні” уміння („плавати”, „танцювати”, „співати”).

Женя Усього виділила чотири уміння: „малювати”, „ліпити”, „танцювати” і „плавати”. Рівень розвитку уміння - „малювати” - 6 балів, „ліпити” - 5 балів, „танцювати” - 8 балів, „плавати” - 4 бали. Найважливішим для неї є уміння „танцювати”. „Малювати” і „ліпити” отримали середній бал. Це пов'язано з тим, що дитина короткий термін (1 місяць) займається цією діяльністю.

Рустам Усього виділив три уміння: „читати”, „малювати”, „ліпити”. Рівень розвитку уміння „читати” - 8 балів, „малювати” - 6 балів, „ліпити” - 4 бали. Найважливішим, на думку хлопчика, є „шкільне” уміння „читати”. Середній бал отримали уміння „малювати” і „ліпити”. Тому що дитина

короткий термін (1 місяць) займається цією діяльністю.

Настя Усього виділила два уміння : „малювати”, „ліпити”. Рівень розвитку уміння „малювати” - 6 балів, „ліпити” - 4 бали. Уміння „малювати” і „ліпити” отримали середній бал. Дитина короткий термін (1місяць) займається цією діяльністю.

Вадим Усього виділив три уміння : „співати”, „малювати”, „ліпити”. Рівень розвитку уміння „співати” - 8 балів, „малювати” - 6 балів, „ліпити” - 6 балів. Найбільший бал отримало уміння „співати”, але у хлопчика є бажання оволодіти уміннями „малювати” і „ліпити”, які отримали середній бал.

Рефлексія здібностей. Операційно-когнітивний компонент.

Ми пропонували молодшим школярам виділяти складові тих умінь, як вони використовують найчастіше в процесі своєї діяльності. Досліджуван частіше виділяли практичні дії, ніж розумові.

- **Женя** Виділила три складові: одну практичну складову - „зобразити малюнок”, одну перцептивну - „розім'яти глину і одну розумову - „подумати як зробити”.
- **Рустам** Виділив три складові: дві практичні складові - „зобразити малюнок”, „ліпити” і одну розумову - „подумати, щоб було красиво”.
- **Настя** Виділила всі три практичні складові - „намалювати малюнок”, „розфарбувати”, „почати ліпити”.

- **Вадим** Виділив чотири складові: дві практичні складові - „малюю малюнок”, „розфарбовую”, одну розумову - „думаю яквиліпити” і одну перцептивну - „розминаю глину”.

В цілому досліджувані виділяють практичні складові і розумові.

Менше виділяють перцептивні складові. Жоден із досліджуваних, які розпочали діяльність, не виділив стратегії. Додаткові запитання дослідника при виділенні окремих складових на зміну основних відповідей не впливають.

Соціальна рефлексія. Референтний компонент.

Серед найбільш референтних людей, які оцінюють уміння дитини до ліплення молодші школярі виділяють - маму, бабусю, вчителя, друзів. Кількість згадуваних референтних осіб коливається в межах від 2-х до 4-х. Найбільш важлива для досліджуваних думка мами, бабусі та вчителя. Цікавим є те, що дітям не байдужа думка однолітків про їх діяльність.

- **Женя** При аналізі уміння „ліпити” виділяє трьох референтних осіб - мама, бабуса і вчитель. Думку кожного з них дівчинка оцінила в 10 балів. Вона не змогла визначити найважливішу референтну особу. Думка їх всіх для неї важлива. Одночасно їй не байдужа думка її друзів, хоча як референтних осіб вона їх не назвала.
- **Рустам** При аналізі уміння „ліпити” виділяє чотирьох референтних осіб - мама, бабуса, вчитель і друзі. Найвищий бал оцінки його умінь отримали мама і вчитель - 10 балів. Бабуса і друзі отримали 8 балів. Серед референтних осіб, думку яких про себе він хотів би змінити, хлопчик назвав друзів. Незважаючи

на те, що думка мами і вчителя є найважливішою, він хотів би, щоб друзі сприйняли і оцінили його діяльність.

- **Настя** При аналізі уміння „ліпити” виділяє трьох референтних осіб - мама, друзі і бабуса. Найважливішою референтною особою для неї є мама -10 балів. Бабуса і друзі отримали 8 балів. Думка всіх референтних осіб її влаштовує.
- **Вадим** При аналізі уміння „ліпити” виділяє двох референтних осіб - мама і вчитель. Вони отримали по 8 балів. Серед референтних осіб, думку яких про себе він хотів би змінити, хлопчик назвав маму.

Соціальна рефлексія. Особистісно-ціннісний компонент.

У молодших школярів при виділенні особистісних рис та якостей виникали труднощі. їм був необхідний певний час, щоб визначити, які якості їм допомагають в процесі ліплення.

- **Женя** Виділила одну якість - „уважність”. Додала, що „їй цікаво малювати, але вона часто відволікається”. На запитання, які якості вона хотіла б розвинути - не відповіла.
- **Рустам** На запитання дослідника відповів - „хочу навчитися”. З якостей, які хотів би розвинути виділив - „творчість”.
- **Настя** Назвала - „уява”. З якостей, які хотіла би розвинути виділила - „творчість”.
- **Вадим** Назвав - „упевненість”. З якостей, які хотів би розвинути виділив - „творчість”.

Таким чином, проаналізувавши відповіді молодших школярів, які розпочали оволодівати діяльністю, ми бачимо, що діти мають бажання займатися ліпленням творчо, хоча ще дуже важко рефлексують складові своєї діяльності. При виділенні умінь діти оцінюють вищим балом уміння, які не стосуються ліплення. Це свідчить, про те що вони ще не набули достатнього рівня розвитку нових для них вмінь. Для них важлива думка про діяльність, якою займаються, не тільки рідних і вчителя, а й друзів.

3.2 Особливості розвитку рефлексії здібностей до ліплення у молодших школярів, які тривалий час займаються діяльністю

Дослідження проводилось з молодшими школярами, які тривалий час займаються діяльністю (кілька років).

Рефлексія здібностей. Діяльнісний компонент.

В діяльнісному компоненті молодші школярі виділяли уміння, якими вони володіють. Кількість згаданих умінь коливається від двох до чотирьох. Всі досліджувані виділяли уміння, які були пов'язані з їх безпосередньою діяльністю: „малювати” і „ліпити”. Серед інших умінь були виділено „шкільне” уміння „читати” і „нешкільні” уміння „плавати”, „робити картинки зі скла”, „співати”.

- **Василь** Усього виділив три уміння : „робити картинки зі скла”, „малювати”, „ліпити”. Найбільший бал рівня розвитку отримало уміння „ліпити” - 10 балів. Хлопчик додав: „хочу стати скульптором”. Уміння „робити зі скла картинки” і „малювати” отримали по 8 балів, Рівень важливості уміння „ліпити” теж 10 балів. Діяльність для дитини має надзвичайно важливе значення.

- **Іван** Виділив чотири уміння : „плавати”, „співати”, „малювати”, „ліпити”. Найбільший бал рівня розвитку отримали уміння „ліпити” і „плавати” - по 8 балів. Уміння „співати” і „малювати” - 6 балів. Найважливішим для себе він вважає уміння „ліпити”, так як оцінює важливість для себе цього вміння у 10 балів.
- **Ілля** Усього виділив три уміння: „читати”, „малювати”, „ліпити”. Найбільший бал рівня розвитку отримало уміння „ліпити” -10 балів. Уміння „читати” і „малювати” отримали 6 балів”. Найважливішим для нього є уміння „ліпити” - 10 балів.
- **Маргарита** Усього виділила два уміння: „малювати”, „ліпити”. Рівень розвитку уміння „малювати” і „ліпити” по 10 балів. На запитання що вміє найкраще відповіла: „все гарно виходить”. Але рівень важливості уміння „ліпити” отримав всього 6 балів. Для дитини діяльність стає не цікава.

Рефлексія здібностей. Операційно-когнітивний компонент.

В операційно-когнітивному компоненті молодші школярі виділяли складові тих умінь, які вони використовують найчастіше в процесі своєї діяльності. Досліджувані частіше виділяли практичні дії, ніж розумові, а також перцептивні і стратегії.

- **Василь** Виділив шість складових: три практичні складові - „намалювати”, „розфарбувати”, „виліпити фігурку”, одну розумову - „уявити”, одну перцептивну - „розім'яти глину”, одну стратегію - „наполегливість”.

- **Іван** Виділив п'ять складових: три - практичні складові - „намалювати”, „розфарбувати”, „виліпити деталі”, одну перцептивну - „розім'яти глину”, одну стратегію - „наполегливість”.
- **Ілля** Виділив шість складових: три практичні складові - „намалювати”, „розфарбувати”, „виліпити”, дві розумові - „уявити фігурку”, „подумати, щоб були схожі”, одну стратегію - „наполегливість”.
- **Маргарита** Виділив шість складових: чотири практичні складові - „намалювати малюнок”, „розфарбувати”, „підготувати глину”, „ліпити”, одну розумову - „треба подумати”, одну перцептивну - „розім'яти глину”.

В цілому досліджувані виділяють більше практичних складових, які стосуються їх діяльності. Менше виділяють розумові і перцептивні складові. Стратегії серед чотирьох досліджуваних виділили троє.

Соціальна рефлексія. Референтний компонент.

Серед найбільш референтних людей, які оцінюють уміння дитини до ліплення молодші школярі виділяють - маму, бабусю, вчителя, друзів. Кількість згадуваних референтних осіб коливається в межах від 3-х до 4-х. Найбільш важлива для досліджуваних думка мами, бабусі та вчителя.

- **Василь** При аналізі уміння „ліпити” виділяє трьох референтних осіб - мама, бабуса, вчитель. Найвищий бал оцінки його умінь

отримали мама і вчитель - 10 балів. Бабуся отримала 8 балів. Незважаючи на те, що думка мами і вчителя є найважливішою, думку мами він хотів би змінити.

- **Іван** При аналізі уміння „ліпити” виділяє трьох референтних осіб - мама, вчитель і бабуся. Найважливішою референтною особою для нього є мама - 10 балів. Бабуся і вчитель отримали 8 балів. Думка бабусі про свою діяльність дитина хотіла б змінити.
- **Ілля** При аналізі уміння „ліпити” - виділяє трьох референтних осіб мама, бабуся, вчитель. Найвищий бал оцінки його умінь отримала мама - 10 балів. Бабуся і вчитель отримали 8 балів. Незважаючи на те, що думка мами і вчителя є найважливішою, думку вчителя він хотів би змінити.
- **Маргарита** При аналізі уміння „ліпити” виділяє трьох референтних осіб - мама, бабуся і вчитель. Найважливішою є думка мами і вчителя, дівчинка оцінила її в 10 балів. Бабуся отримала - 8 балів. Думку мами про свою діяльність хотіла б змінити.

Соціальна рефлексія. Особистісно-ціннісний компонент.

У молодші школярі при виділенні особистісних рис та якостей серйозно поставились до запитання і намагались як найбільш повно відповідати на запитання.

- **Василь** Виділив три якості - „уважний”, „вихований і „ввічливий”.
Додав, що „вони допомагають йому ставити завдання і

виконувати його”.

- **Іван** Виділив дві якості - „старанність” і „уважність”. З якостей, які хотів би розвинути виділив - „творчість”.
- **Ілля** Виділив дві якості - „старанність” і „творчість”. З якостей, які хотів би розвинути додав „виконувати точно як на малюнку”.
- **Маргарита** Виділили - „швидкість” і „гнучкість”. З якостей, які хотіла б розвинути назвала - „не лінуватись”.

Отже, проаналізувавши відповіді молодших школярів, які тривалий час займаються діяльністю (кілька років), ми бачимо, що діти займатися ліпленням творчо і з задоволенням. Досить добре рефлектують складові своєї діяльності і легко їх розрізняють. При виділенні умінь діти оцінюють вищим балом уміння, які стосуються ліплення, а саме „малювати” і „ліпити”, рівень розвитку і рівень важливості цієї діяльності -високий. Це свідчить, про те що вони ще набули достатнього рівня розвитку умінь ліплення. Для них важлива думка оточуючих про діяльність, якою вони займаються. Особистісні якості визначаються творчістю і наполегливістю в діяльності.

3.3 Відмінності у рефлексії здібностей до ліплення у молодших школярів, які розпочали оволодівати діяльністю та займаються діяльністю тривалий час

Отримані дані занесені до таблиць. За результатами показників оцінки рівня розвитку та рівня важливості уміння „ліпити” молодших школярів, які

розпочали оволодівати діяльністю, було знайдено середній показник. (див. табл. 2.1)

Таблиця 2.1.

Показники оцінки рівня розвитку та рівня важливості уміння „ліпити” молодших школярів, які розпочали оволодівати діяльністю.

ППП	Оцінка рівня розвитку	Оцінка рівня важливості
Березюк Женья	5	6
Гасимов Рустам	4	4
Моргун Настя	4	8
Шульга Вадим	6	8
Середній показник	4,75	6,5

За результатами показників оцінки рівня розвитку та рівня важливості уміння „ліпити” молодших школярів, які тривалий час займаються діяльністю (кілька років), було знайдено середній показник. (див. табл. 2.2)

Таблиця 2.2.

Показники оцінки рівня розвитку та рівня важливості уміння „ліпити” молодших школярів, які тривалий час займаються діяльністю(кілька років).

ППП	Оцінка рівня розвитку	Оцінка рівня важливості
Барвінкевич Маргарита	10	6
Корнійчук Іван	8	10
Куклев Вася	10	10
Свистунович Ілля	10	10
Середній показник	9,5	9

Було здійснено порівняльний аналіз середніх показників рівня розвитку та рівня важливості уміння „ліпити” молодших школярів, які розпочали

займатись діяльністю та займаються діяльністю тривалий час. За результатами середніх показників було виявлено, що у молодших школярів, які розпочали оволодівати діяльністю, оцінка рівня розвитку - 4,75 є нижчою, ніж оцінка рівня розвитку - 9,5 у молодших школярів, які тривалий час займаються діяльністю.

Оцінка рівня важливості – 6,5 у молодших школярів, які розпочали оволодівати діяльністю є нижчою, ніж оцінка рівня важливості – 9 у молодших школярів, які тривалий час займаються діяльністю. Отже, молодші школярі, які розпочали оволодівати діяльністю, ще не досягли досить високого рівня розвитку на початку оволодіння діяльністю „ліпити”. І в зв’язку з цим оцінка рівня важливості нижча, ніж у молодших школярів, які тривалий час займаються діяльністю.

За результатами показників вміння „ліпити” молодших школярів, які розпочали оволодівати діяльністю, було виокремлено складові. (див. табл. 2.3).

Таблиця 2.3.

Показники вмінь „ліпити” молодших школярів, які розпочали оволодівати діяльністю.

ППП	Виокремлені складові				
	Загальна кількість	Практичні дії	Розумові дії	Перцептивні дії	Стратегії
Березюк Женя	3	1	1	1	
Гасимов Рустам	3	2	1		
Моргун Настя	3	3	–	–	–
Шульга Вадим	4	2	1	1	
Всього	13	8	3	2	-
%	100	61,5	23	15,4	-

За результатами показників вміння „ліпити" молодших школярів, які тривалий час займаються діяльністю (кілька років), було виокремлено складові. (див. табл. 2.4)

Таблиця 2.4

Показники вмінь „ліпити" молодших школярів, які тривалий час займаються діяльністю (кілька років).

ППП	Виокремлені складові				
	Загальна кількість	Практичні дії	Розумові дії	Перцептивні дії	Стратегії
Барвінкевич Маргарита	6	4	1	1	-
Корнійчук Іван	5	3	-	1	1
Куклев Вася	6	3	1	1	1
Свистунович Ілля	6	3	2	-	1
Всього	23	13	4	3	3
%	100	56,5	17,4	13	13

Молодші школярі, які розпочали оволодівати діяльністю, виокремили 13 складові. З яких практичних дій – 8, розумових дій -3, перцептивні дії – 2, стратегії не виділив жоден із учнів.

Молодші школярі, які тривалий час займаються діяльністю, виокремили 23 складові. З яких практичних дій – 13, розумових дій -4, перцептивні дії – 3, стратегії - 3.

Отже, з загальних показників виявлено, що виокремлених складових у молодших школярів, які тривалий час займаються діяльністю, більше ніж у молодших школярів, які розпочали оволодівати діяльністю.

Для розвитку здібностей, і, особливо творчих здібностей, важливим є процес усвідомлення суб'єктом окремих умінь (діяльнісний компонент), дій та операцій (операційно-когнітивний компонент), усвідомлення цінності діяльності, яке відбувається через оцінку референтних осіб (референтний компонент), важливою є рефлексія людиною власних особистісних якостей, які розвиваються в процесі розвитку здібностей (особистісно-ціннісний компонент) [13].

ПІДСУМОК

В першому розділі проаналізовано наукову літературу з проблеми розвитку рефлексії здібностей у молодшому шкільному віці. Виявлено, що завдяки рефлексії дитина здатна оцінювати та аналізувати окремі елементи своєї діяльності. Що має важливе значення для розвитку її здібностей.

В другому розділі були визначені методи і методика за допомогою яких проводилося дослідження рефлексії здібностей до ліплення у молодшому шкільному віці. Методика вивчення динаміки здібностей О.Л.Музики була адаптована до проведення дослідження з дітьми молодшого шкільного віку.

В третьому розділі порівняно отримані результати дослідження рефлексії здібностей до ліплення молодших школярів, які розпочали оволодівати діяльністю, та, які тривалий час займаються діяльністю. За результатами дослідження виявлено, що гіпотеза підтвердилася. Рівень розвитку рефлексії здібностей до ліплення буде низьким у тих молодших школярів, які розпочали оволодівати діяльністю, і високим у тих, які займаються тривалий час діяльністю.

Молодші школярі, які розпочали оволодівати діяльністю, виокремили практичних дій - 61,5%, розумових дій – 23%, перцептивних дій – 15,4%, стратегії не виокремили.

Молодші школярі, які тривалий час займаються діяльністю, виокремили практичних дій - 56,5%, розумових дій – 17,4%, перцептивних дій – 13%, стратегії – 13%.

Отже, молодші школярі, які розпочали оволодівати діяльністю, мають

низький рівень рефлексії здібностей до ліплення. Мало і важко виокремлюють складові. Це свідчить про те, що вони не набули достатнього рівня розвитку нових для них вмінь. Молодші школярі, які тривалий час займаються діяльністю(кілька років), мають високий рівень рефлексії здібностей до ліплення, виокремлюють достатню кількість складових. З задоволенням і творчо займаються ліпленням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бугерко Я. Категоріальний аналіз рефлексії як явища, процесу, стану, властивості// Психологія і суспільство. - 2008. - №1. - С.93-105.
2. Вікова психологія/ За ред. Г.С.Костюка. -К.: „Радянська школа", 1976.- 272 с.
3. Воронова Е. Обдарованість: діагностика та система роботи зі здібними дітьми// Психолог. - 2006. - липень 25-28. - С.5-9
4. Гамезо М.В., Герасимова В.С., Машурцева Д.А., Орлова Л.М. Общая психология: Учебно-методическое пособие/ Под ред. М.В.Гамезо.- М: Ось-89, 2007. - 352 с.
5. Горай Ю., Гетманська М. Творчі здібності та обдарованість/ Психолог. - 2006. - липень 25-28. - С.54-56.
6. Горбунова В.В. Експериментальна психологія в схемах і таблицях: Навч. посібник. - Житомир, 2008. - 108 с.
7. Дербеньова Т. Роль психолога в розвитку творчих здібностей дітей// Психолог. - 2006. - лютий 7. - С.29-31.
8. Дьяченко М.И.; Кандыбович Л.А. Кратный психологический словарь: Личность, образование, самообразование, профессия. – Мн.: „Хэлтон”, 1998. – 399 с.
9. Загурська І.С. Розвиток рефлексії як передумова розвитку самооцінки творчих здібностей// Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія №12. Психолог. Науки: 36. наук, праць. -К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2005. - № 6(30). - Ч. 1. - С.267-277.
10. Музика О.Л. Курсові роботи з психології: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів.- Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2007. - 104 с.
11. Музика О.Л., Никончук Н. Рефлексивно-ціннісний аналіз розвитку учбових здібностей молодших школярів// Психологічні перспективи. -

Випуск 12. - Луцьк: Редакційно - видавничий відділ „Вежа" Волинського нац. ун-ту імені Лесі Українки, 2008. - С. 91-98.

12. П.Никончук Н.О. Особливості розвитку рефлексії здібностей у молодшому шкільному віці// Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія №12. Психолог. Науки: 36. наук, праць. -К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2005. -№ 6(30). -Ч. 1. - С. 144-155.
12. Музика О.Л. Рефлексія і динаміка розвитку здібностей: підходи до побудови методики дослідження// Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень/ За ред. В.О.Моляко, О.Л.Музики. - Житомир: Вид-во „Рута", 2006. - С. 50-54.
13. Пеньковська Н.М. Психологічні умови розвитку рефлексії у молодших школярів: Автореф. дис... канд.. психол. наук: 19.00.07/ Ін-т психології ім.. Г.С.Костюка, АПН України. - К., 2003. - 20 с
14. Рубінштейн С.Л. Основы общей психологии. - СПб.: Питер, 2007. -713 с.
15. Шапар В.Б.Психологічний тлумачний словник. –Х.: Прапор, 2004. – 640 с.